

פרשת נוח

"מגדל בבל Understanding"

הרב יעקב מייזן

א. מה רע באחדות?

חטא דור הפלגה לא נתפרש בכתובים. התורה מספרת רק על יוזמתם: ויאמרו הבה נבנה לנו עיר ומגדל וראשו בשמים ונעשה לנו שם פן נפויץ על פני כל הארץ: (יא.ד)

מהפסוקים עצמם עולה שהבעיה המרכזית ברור הפלגה היתה העיר, אך בחז"ל אנו מוצאים שחטאם המרכזי היה נעוץ דווקא בבניית המגדל. כך או כך, לאחר שראה הקב"ה את העיר ואת המגדל נאמר:

ויאמר ה' הן עם אחד ודב"ר ודב"ר וזה החלם לעשות ועתה לא יבצר מהם כל אשר יזמו לעשות: הבה נרדה ונבלה שם שפתם אשר לא ישמעו איש שפת נעהו: ונפץ ה' אתם משם על פני כל הארץ ויחדלו לבנות העיר: (יא.ו-ח)

מה רע באחדותם של אנשי הרוד? הרי האחדות ככל מקום סימן טוב היא!

ב. מלחמה בריבונו של עולם – שליט הרזאה עצמו כאל

במדרש תנחומא (המצוטט גם ברש"י) הוסבר שהחטא נעוץ בבניית מגדל שראשו בשמים. על פי המדרש, כוננת אנשי אותו דור אכן היתה להגיע עד שמי רום: אמרו: לא כל הימנו שיבור לו העליונים ויתן לנו התחתונים! נעלה לרקיע ונכהו בקרדומות (תנחומא נח. יח).

ייתכן שהזו"ל בנו את פירושה על הוראתה של המילה "מגדל" במקרא, שעיקרה מבצר מלחמה ותצפית. אם ראשו של המגדל מצוי בשמים, הרי שהוא נועד להילחם בשוכן שחקים. אכן מסתבר שהזו"ל פירשו כך, בעיקר על סמך הזיקה בין פסוקי דור הפלגה לבין פסוקי נמרוד הקודמים להם:

וכוש ילד את נמרד הוא החל להיות גבור בארץ: הוא היה גבור ציד לפני ה' על פני הארץ ונמרד גבור ציד לפני ה': ויהי ראשית ממלכתו בכל הארץ ואפס ובלגה בארץ שבער: (י.ח-י)

בכל היתה ראשית ממלכתו של נמרוד לפני שיצא משם (לאחר חטא הפלגה). אם כן, יש לחפש את חטאה של מלכות בבל, חטא דור הפלגה, בנמרוד מלך בבל. ייתכן שהיזומה לבנות את המגדל היתה שלו. אם נניח שהשם נמרוד הוא בעל תוכן לענייננו, תהיה בכך הצדקה נוספת לפרשנותם של הזו"ל על המרידה בקב"ה שבהקמת המגדל.

המרד בריבונו של עולם מקבל ממד נוסף לאור מדרש אחר. נאמר בכתוב: ונרד ה' לראות את העיר ואת המגדל אשר בנו בני האדם: (יא.ה)

וירשו הזו"ל:

"אשר בנו בני האדם" – אמר ר' ברכיה: [...] בניו דאדם קדמאה [בניו של אדם הראשון] (בראשית רבה לח. ט).

הזו"ל מצביעים על כך שאנשי דור הפלגה היו חומץ בן חומץ, בניו של אדם הראשון שחטא אף הוא כלפי הקב"ה.

השוואה זו בין בני המגדל ובין אדם הראשון רמוזה כלשון הכתוב:

ויאמר ה' אלהים: הן האדם היה כאחד ממנו לדעת טוב ורע ועתה פן ישלח ידו ולקח גם מעץ החיים ואכל וחי לעולם: וישלחתי ה' אלהים מן עין לעבד את האדמה אשר לקח משם: (ג. כב-כג)

ויאמר ה': הן עם אחד ודב"ר ודב"ר וזה החלם לעשות ועתה לא יבצר מהם כל אשר יזמו לעשות [...] ונפץ ה' אתם משם על פני כל הארץ ויחדלו לבנות העיר: (יא.ו-ח)

מדוע חשש הקב"ה מעוצמתו של האדם היודע טוב ורע לאחר שאכל מעץ הדעת?
רש"י מסביר (שם):

"וענתה פן ישלח ידו" - ומשיחיה לעולם, הרי הוא קרוב להטעות
הבריות אחריו ולומר אף הוא אלוה.

חשש דומה קיים גם לגבי אנשי דור הפלגה, הבונים מגדל וראשו בשמים; חשש
שמלכם של אלו, נמרוד, ישב לו בראש המגדל, וממרום כיסאו שבשמים ישלוט
בכל האנושות, שכולה עם אחד ושפה אחת, ויאמר לכולם שאף הוא אלוה.
עולה מדברינו, בעקבות הז"ל, ש"מגדל וראשו בשמים" אינו לשון גזומה אלא
אנשי אותו דור רצו ממש להגיע השמימה. וכי שוטים הם, שחשבו שניתן להגיע
לשמים?

למעשה, השמים אינם יריעת תכלת הנמצאת אי-שם באינסוף. בכל מקום
במקרא השמים הם קו העננים, המקום שבו עובר קו הרקיע, והם מהווים את
הגבול שבין המים העליונים (העננים) לבין המים התחתונים. בתחילת הפרשה אנו
קוראים כיצד המציאו בני האדם את הלבנה ואת החומר. המצאה זו אפשרה להם
לבנות בתים גבוהים יותר ואיכותיים יותר.

בניית מגדל המגיע עד לקו העננים אינה משימה בלתי-אפשרית. יש לשער
שבראש המגדל אמורה היתה להיות מרפסת, ובה יכול היה נמרוד לשבת
ולהשקיף על צאן מרעיתו. כולם היו נושאים אליו את עיניהם, והוא היה מביט
אליהם מבעד לענן, יחד עם קרני השמש המפציעות. המשמעות של ישיבה כזו
היא לחלוטין אלוהית. נתינו של נמרוד יישאו את ראשיהם אל תוך ענן כבודו
של נמרוד ויעברו לפניו כבני מרון.

ואכן, אנו מכירים תיאורים מעין אלו ממהלך ההיסטוריה. מלכים שונים מלכו
על כל העולם, וניסו בשלבים מסוימים להנציח את שמם למלכות עולם, אם כי לא
באמצעות מגדל אלא באמצעים טכנולוגיים אחרים: זו היתה מטרתו של המוזולאום
במוסקבה, שהפך את לנין ואת סטלין החנוטים בו לבני אלמוות; כך היה בתקופת
מאו צה טונג בסין הקומוניסטית; וכך עשה אף קים ג'ונג איל בצפון קוריאה.

מסיפור מגדל בכל אנו למדים על טיבה של אחדות דור בוני המגדל, שכולם
לעצה אחת התכוונו. לא היה זה עם אחד אלא - כמו ברוסיה הסטליניסטית - עם
של אחד. לא היתה כאן שפה אחת אלא שפה של אחד. הבונים לא היו בעצה
אחת אלא בעצה של אחד, עצתו של נמרוד שמלך עליהם. המצפון הקולקטיבי,
היוזמה הקולקטיבית והשכל הקולקטיבי לא ביטאו אחדות ותמימות דעים אלא
שלטון רודני ואכזר של אדם אחד, החושב ויוזם בעבור כולם. שליט זה, כמו
שליטים דומים לו במהלך ההיסטוריה, היה צמא דם והביא לאחדות המחשבה
ולאמונה ברעיון אחד באמצעות כבשן אש מאיים שאליו הושלך כל מי שהעז
לחשוב או להאמין אחרת, כפי שעשה, על פי הז"ל (בראשית רבה לה, ג), לאברהם.
אחדות כזו - הפיזור והפיזור טובים הימנה. לכן תגובת ה' לאחדות זו היא
"ויפץ ה' אותם משם". מוטב לה לאנושות שלא תהא כולה תחת שלטון-על של
עריין אחד, אלא כל איש וכל עם יהיו עבדים למלכם שלהם.

הרב יונתן זקס - שיג ושיח

התגלגלה לידי פעם הזדמנות לשאול את ההיסטוריון הקתולי פול ג'ונסון איזה דבר
ביהדות הרשיט אותו ביותר בתקופת עבודתו על מחקרו המונומנטלי תולדות היהודים.
וכך השיב, בערך:

היו לאורך ההיסטוריה חברות שהתמקדו ביחיד, למשל המערב החילוני בזמננו.
היו חברות אחרות שהעדיפו את הקולקטיב - כגון המדינות הקומוניסטיות.
היהדות היא הדוגמה המוצלחת ביותר שאני מכיר לאיזון עדין בין השניים. היא
נותנת ליחיד ולכלל משקל שווה. היא הצליחה להיות דת של יחידים חוקים
ושל קהילות חזקות. זה הישג נדיר וגדול.

ספק אם ג'ונסון ידע שהבחנה מדויקת זו שלו התנסה עוד בפי הלל הזקן: "אם אין אני לי, מי לי? וכשאני לעצמי, מה אני?"; כלומר, אחריות אישית, של אדם כלפי עצמו, ואחריות קולקטיבית, ערבות הדדית - שתיהן חיוניות. תובנה זו תסייע לנו לפענח את המסר של פרשת נוח, מסר שבלעדיו: אולי היינו מחמיצים.

הפרשה מתחילה ונגמרת בשני אירועים גדולים, המבול ומגדל בבל. לכאורה, אין קשר בין השניים. חטאיו של דור המבול מפורשים. "וַתִּשְׁחַת הָאָרֶץ לְפָנֵי הָאֱלֹהִים וַתִּמְלֵא הָאָרֶץ חָמָס. וַיַּרְא אֱלֹהִים אֶת הָאָרֶץ וְהִנֵּה נִשְׁחָתָה כִּי הִשְׁחִית כָּל בָּשָׂר אֶת דְּרָכָו עַל הָאָרֶץ" (בראשית ו, יא-יב). השחחתה וחמס הן מילים של כשל מוסרי שיטתי, פרוורסיה ואלימות וגזל. בבל, לעומת זאת, נראית כמעט אידילית: "וַיְהִי כָּל הָאָרֶץ שְׂפָה אֶחָת וְדְבָרִים אֶחָדִים" (יא, א). פניהם של האנשים בכבל היו לבנייה, לא להרס. אין זה ברור כלל מה היה חטאם. אולם ברור שמנקודת ראותה של התורה גם בבל מגלמת תפנית שלילית חמורה, לא רק מפני שה' העניש את תושביה בבלו את לשונם ובהפיצו אותם בכל הארץ, אלא מפני שמיד לאחר סיפור מגדל בבל ממחרת התורה לספר על בחירתו של ה' באברהם. אלוהים כמו נואש מן האנושות בשנית. העונש על מגדל בבל לא היה מבול או השמדה שיטתית מסוג אחר, כיוון שאלוהים נשבע לאחר המבול שלא ישחית עוד את העולם בגלל חטאי האדם שיצרו רע מנעוריו. אך אלוהים מצא דרך אחרת להתחיל מחדש: בחירה באדם אחד, מתוך שאיפה שילמד את יתר בני האדם את ררכי החסד והרחמים, הצדק והמשפט.

סיפורי המבול ומגדל בבל מעוגנים במחקר הארכיאולוגי ובמקורות היסטוריים חיצוניים, גם אם לא בדיוק על פי תיאורם בתורה. במסופוטמיה התהלכו מיתוסים רבים על מבול קדום, והדבר מעיד על זיכרונות עמומים של שיטפונות הרי אסון, בייחוד באגן המישורי של הפרת והחידקל.¹ בחפירות בערים האכדיות שורופק, פיש, אַרְכַּךְ ואור, מקום הולדתו של אברהם, נמצאו משקעי חמר של שיטפונות. בסיס ארכיאולוגי יש גם לסיפור מגדל בבל. הרודוטוס מספר על המתחם המקודש בעיר בבל, שבמרכזו עמד זיקוראת, מגדל מדורג, שגובהו כתשעים מטרים ולו שבע קומות. שרידיהם של יותר משלושים זיקוראתים נתגלו באזור, בעיקר במסופוטמיה התחתית, ובספרות התקופה נמצאו אזכורים רבים למגדלים ש"ראשם בשמים".

אך התורה, כידוע, איננה ספר היסטוריה; הרי המילה "תורה" עצמה עניינה הנחיה והכוונה. סיפורי המבול ומגדל בבל נמצאים בה כי היא מכקשת לכטא בעזרתם אמת מוסרית-חברתית-פוליטית-רוחנית עמוקה על טבע האדם והחברה. שני סיפורים אלה מגלמים את שני הכשלים שנרמזו בדברי פול ג'ונסון, ועוד לפניו במימרתו של הלל. סיפור המבול מלמד אותנו מה קורה לציוויליזציה שכל עניינה ביחידים ואין בה קולקטיב. סיפור מגדל בבל מראה לנו מה קורה כשהקולקטיב הוא חזות הכול. תומס הובס, ההוגה שהתווה את יסודות הפוליטיקה המודרנית בספרו הקלסי לויטן (1651), היטיב להסביר זאת בלי לומר כלל את המילה "מבול". לפני היות המוסדות הפוליטיים, אומר הובס, בני האדם היו ב"מצב הטבעי". הם היו יחידים, להקות, חבורות. באין שליט קבוע, ממשל אפקטיבי וחוקים אכיפים, ומתוך התחרות הטבעית ביניהם על המשאבים המצויים בצמצום, היו חייהם למלהמה בלתי פוסקת שבה "כל אדם אויב לכל אדם". בעולם כזה, אומר הובס, מתקיימים בני האדם ב"פחד מתמיד וסכנה מתמדת מפני מוות אלים; וחיייו של אדם הם חיי בדידות דלים, מאוסים, חיתיים וקצרים".² כזו היא המציאות גם בימינו בכמה וכמה מדינות כושלות. כר בדיוק גם מתארת התורה את החיים לפני המבול. כשאינן שלטון הוק המגביל את היחיד, הארץ נמלאת חמס.

בבל היא ההפך מכך. מן הירדע ההיסטורי המצוי בירינו עולה פירוש חדש לפסוק "וַיְהִי כָּל הָאָרֶץ שְׂפָה אֶחָת וְדְבָרִים אֶחָדִים". אין מדובר באיזו אנושות קדמונית שלפני התפצלות הלשוניות. הרי כבר בפרק הקודם אמרה התורה "מֵאַלְפָּה נִפְרְדוּ אֵי הַגּוֹיִם בְּאַרְצֹתָם אִישׁ לְלִשְׁנוֹ לְמִשְׁפַּחָתָם בְּגוֹיָהֶם" (י, ה).³ השלטת שפה אחת על הארץ הייתה שיטת הפעולה של האימפריה הניאור-אשורית בארצות שכבשה. כתובת מן התקופה מספרת כי אשורבניפל השני "שם שפה אחת בפי כל העמים". כתובת גליל של סרגון

השני אומרת "גויי ארבע כנפות תבל, כבדי פה ועילגי שפה... שלקחתי לשלל בפקודת אשור אדוני ובכוח שרביטי, את כולם אילצתי לדבר בקול אחד". הניאראשוריים ביטאו את עליונותם על העמים והאוכלוסיות שהם ניצחו בכך שהכריחו אותם לדבר אך ורק בשפה האשורית. על פי קריאה זו, סיפור מגדל בבל הוא ביקורת על האימפריאליזם. לשון התורה רומזת לכך ביוצרה מקבילות בין בוני מגדל בבל לבין פרעה מלך מצרים ששעבד את בני ישראל. בבבל אמרו, "הָבָה נִבְנֶה לָנוּ עִיר וּמִגְדָּל וְרָאשׁוּ בְשָׂמִים וְנַעֲשֶׂה לָנוּ שֵׁם פֶּן נָפוּץ עַל פְּנֵי כָל הָאָרֶץ" (יא, ד). במצרים אמר פרעה, "הָבָה נִתְחַכְמָה לּוֹ פֶּן יִרְבֶּה וְהָיָה כִּי תִקְרָאנָה מִלְחָמָה וְנוֹסֶף גַּם הוּא עַל שְׂנְאֵינוּ וְנִלְחַם בָּנוּ וְעָלָה מִן הָאָרֶץ" (שמות א, י). החזרה על נוסחת "הכה... פן..." מודגשת מכדי שתהיה מקרית. בבל ומצרים שתייהן אימפריות ששעבדו אוכלוסיות שלמות ושללו מהן את חירותן ואת זהותן.

אם נכונים דברינו, עלינו להבין את מהלך הדברים כך: בפרק י מתוארת התפלגות האנושות לשבעים אומות ולשבעים לשונות.⁴ משלמדנו על התפלגות זו בא פרק יא ומספר איך, לאחר מכן, מעצמה אימפריאליסטית אחת כבשה אומות קטנות וכפתה עליהן את שפתה ואת תרבותה - בהפרה בוטה של רצון אלוהים כי בני האדם יכבדו את ייחודיותם של כל אומה וכל יחיד. בסוף הסיפור, כאשר אלוהים כולל את לשונותיהם של בני המגדל, הוא אינו יוצר מצב עניינים חדש, של ריבוי שפות ותרבויות, אלא מחזיר את הסדר הישן.

על פי פירושו, סיפור מגדל בבל הוא ביקורת על כוחו של הקולקטיב המוחזק את היחידיות - את יחידיותן של שבעים תרבויות המתוארות בפרק הקודם, פרק י. כאשר שלטון החוק משמש לדיכוי הפרט ולרמיסת ייחודיותן של תרבויות ולשונות, רע הדבר בעיני ה'. הגם שבמונתיאיזם הוא שהאחדות שבשמים יוצרת רבגוניות על פני האדמה. אלוהים מבקש מאיתנו (במגבלות המתבקשות) לכבד את הרבגוניות הזו. המבול ומגדל בבל הם אפוא קטבים מנוגדים של ציר אחד, ופרשת נוח המכילה את שניהם היא מחקר מרתק של טבע האדם. יש תרבויות אינדיבידואליסטיות ויש תרבויות קולקטיביסטיות, ואלו אף אלו נכשלות - הראשונות כי הן יוצרות אנרכיה ואלימות, האחרונות כי הן מחוללות ריבוי ועריצות. תובנתו של פול ג'ונסון מתגלה אפוא כאמתית ועמוקה. אחרי שני הכישלונות הגדולים של המבול והמגדל, נקרא אברהם להקים סדר חברתי מסוג חדש, שיכבד את הפרט וגם את הכלל, את האחריות האישית ואת הטוב המשותף. זוהי מתנתם המיוחדת של היהודים והיהדות לעולם.

בתורת החסידות נתבאר מהו החטא המהותי של דור הפלגה, "ובעשה לנו שם", והקשר לעונש שבא בעקבותיו, שה' בלל את שפתם. על המלים "ויהי בנסעם מקדם" אומר המדרש: "הסיענו עצמם מקדמונו של עולם". כלומר, בניית המגדל הייתה בכוונה להתנתק מהקב"ה.

מצד אחד לאנשי דור הפלגה היה ברור שיש בורא לעולם ושכל שפע החיים בא ממנו. הם ידעו שהתכחשות לקב"ה פירושה המעשי הוא - התנתקות ממקור החיים. אך הם לא רצו להשתעבד לו ולהתבטל לרצונו, והיפשו תחבולה שתאפשר להם לקבל השפעה אלוהית מפנימיות השפע שמשפיע ה' בעולם, משם הוי 'ולא מבחינת אהוריים של שם אלוהים כשאר החוטאים, וזאת, בלי הצורך לעשות את רצון ה'.

כאן עמדה לפנים בעיה קשה. עולם הזה, המכונה עולם התיקון, מבוסס על העיקרון שאין אור ה' שורה אלא במקום שיש בו ביטול. מקור החיים נובע משם הוי, 'הכללי להשראתו הוא ביטול מוחלט לה' ולרצונו.

לעקיפת בעיה יסודית זו חשבו אנשי דור הפלגה להשתמש בסוד האהדות. הם ידעו, כי הכוח המרכזי של עולם התיקון הוא האהדות וההתכללות ההדדית. שם ה' שורה בשבע המידות דווקא משום שיש בהן אהדות והן כלולות אלה מאלה. אלא שבעולם הקדושה, האהדות הזאת היא תוצאה של ההתבטלות לקב"ה. הואיל והכול בטלים לגמרי לקב"ה, על כך הם מתאחדים זה עם זה, ועל ידי כך מקבלים את ברכת ה'.

מה עשו בוני המגדל? הם ביקשו לנתק את האהדות מן הביטול לקב"ה. הם ביקשו ליצור ביניהם אהדות שלמה ואמיתית - אך לא על בסיס ההתבטלות. בדרך זו חשבו 'לאליץ' את ה' להרעיף חיים ושפע גם עליהם מפנימיות השפע של שם הוי. 'זה מה שאמרו: "נעשה לנו שם" - נעשה לנו דרך משלנו לקבל את השראת שם ה' (לישני תורה לרב חיים ויצל כוף ברכת עה)

אך איך אפשר להשיג אהדות כאשר אין התבטלות? את הכוח לכך חשבו האנשים לקבל מן ה"שפה אחת", שפת הקודש שבה דיברו הכול. לשון הקודש, שבה ברא הקב"ה את העולם, אוצרת בקירבה כוחות רוחניים של אהדות ("שפה אחת") והתכללות, ובכוחה חשבו להשכיח גם בקירבם את האהדות. ואז החלו לבנות את העיר והמגדל, שישמשו מרכז מאחד לכל האנושות, שעל ידו תבוא אליהם הברכה העליונה.

ראה הקב"ה את מזימתם וחשש שמא אכן יצליחו לשמור על אהדות, ובדרך זו יוכלו להפנות חיות אלוהית למקום שאינו ראוי. ולכן הוא פגע בעורש האהדות - ב"שפה אחת". כאשר בלל את שפתם ונטל מהם את לשון הקודש, שוב לא יכלו להגיע לאהדות אמיתית ונפוצו על פני כל הארץ (תורה אור פרשת נוח).